

De Frankfurters

Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Jurgen Habermas

1. Ontstaan en opvattingen

De **Frankfurter Schule** is in de jaren dertig van de vorige eeuw ontstaan uit het **Frankfortse Institut für Sozialforschung**.

Tot de Frankfurter Schule behoorden in die jaren o.a. Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm en Walter Benjamin.

Deze groep maatschappij kritische wetenschappers (sociologen, psychologen en filosofen) verbinden ideeën van Hegel en Marx met elementen uit de psychoanalytische theorie in de zogenaamde **Kritische Theorie**.

Hoewel de naam 'Kritische Theorie der Gesellschaft' (ook) bedoeld was als schuilnaam voor deze neo-marxistische getinte theorie, had de Kritische Theorie aan het begin van de jaren dertig weinig meer gemeen met het marxisme. In de jaren dertig werd de hoop op het proletariaat als revolutionair subject opgegeven. In plaats daarvan kwam de analyse van de samenleving in termen van vervreemding, een vervreemding die als totaal en alles doordringend werd gezien.

Het **Zeitschrift für Sozialforschung** was het orgaan van het instituut. In dit tijdschrift formuleerden de leden van het instituut ideeën en hielden ze discussies rond wat later bekend zou gaan staan als de als de Kritische Theorie.

Wat onder kritische theorie moet worden verstaan is door Horkheimer uiteengezet in het artikel "Traditionelle und kritische Theorie". Horkheimer anticipeert in dit artikel op vele kwesties rond de rol van de theorie en de wetenschap. Hij zet zich af tegen de zogenaamde waardevrije objectieve wetenschap van het logisch positivisme. In zijn opvatting bestaat niet zoiets als objectieve kennis, kennis is altijd gekleurd door de achtergrond en ideeën van de kenner. Bovendien, zo stellen de Frankfurters, is kennis leeg zonder toepassing.

Het doel van de kritische theorie verschilt wezenlijk van de traditionele theorie. "De kritische theorie streeft nergens naar een vermeerdering van kennis als zodanig, maar naar de emancipatie van de mens uit verslavende verhoudingen" (Van Houten, 1970).

Vanwege hun joodse afkomst en hun politieke stellingname moesten de meeste leden van het instituut al gauw na de machtsovername door Hitler (1933) Duitsland ontvluchten. Het instituut werd in 1933 door de nazi's

gesloten. Uiteindelijk moest het instituut, met tussenstops in Geneve en Parijs emigreren naar de Verenigde Staten. Het werd aan de universiteit van Columbia opnieuw gesticht door Horkheimer. Tijdens deze ballingschap, werkten Adorno en Horkheimer onder andere aan hun onderzoek naar het autoritaire karakter van de Duitse samenleving, waarin Adorno de basis zag van het Duitse fascisme. Dit resulteerde uiteindelijk in het werk *The Authoritarian Personality* (1950). De teneur daarvan is dat het autoritaire gezin onder invloed van de kapitalistische ontwikkeling een voedingsbodem voor fascisme is.

2. Periode na WO 2

In 1950 keerde de Schule terug naar Frankfort (o.m. Horkheimer, Adorno), hoewel sommige belangrijke leden in de States achterbleven (o.m. Herbert Marcuse en Erich Fromm).

De ervaring van het nationaalsocialisme en de Holocaust hebben hun stempel op het werk van de leden gedrukt. In deze naoorlogse periode neemt in de Kritische Theorie het pessimisme over de maatschappij toe. De geschiedenis wordt opgevat als een voortdurende strijd, die eindigt met de vernietiging van de mens zelf.

De vertegenwoordigers van de Kritische Theorie, en vooral Adorno, houden zich na de Tweede Wereldoorlog voornamelijk bezig met welke effecten een dergelijke catastrofe heeft op het filosofische denken, maatschappijkritiek en de rol van de rede.

Andere leden van de Frankfurter Schule richten zich op het ontmaskeren van het wetenschapspositivisme en de verdediging van de democratie in het naoorlogse Duitsland.

Als voornaamste opvolger van Adorno en Horkheimer, wordt Jürgen Habermas gezien. Vanaf de zeventiger jaren van de vorige eeuw wordt Habermas de leidende figuur van de Frankfurters. Habermas ontwikkelt een eigen maatschappijtheorie: de theorie van communicatief handelen. Zijn onderscheid in systeemwereld en leefwereld wordt vaak gebruikt in maatschappij en wetenschap.

3. Invloed Frankfurter Schule

Het gedachtegoed van de Frankfurters heeft een belangrijke en blijvende invloed uitgeoefend in de ontwikkeling van het wetenschappelijk, maatschappelijke en politieke denken in Europa. De Frankfurters zetten haar stempel op de Duitse academische sociologie, die zo meer in de richting van een Kritische Theorie ging.

Nog steeds worden de Frankfurters in wetenschappelijke en maatschappelijke verhandelingen aangehaald, en vinden er lezingen en bijeenkomsten plaats over Adorno, Horkheimer, Marcuse en Habermas en hun werk.

De Kritische Theorie leverde ook bouwstenen voor de ontwikkeling van een kritische onderzoeksmethodologie. Anderen (Negt, Moser) bouwden dit uit tot een onderzoeksmethode voor dienstbaar onderzoek voor maatschappij en beroepspraktijk.

In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw was de kritische theorie een belangrijk bron voor de maatschappij en wetenschapskritiek. Vooral de opvattingen van Marcuse kreeg veel bijval van studenten, maatschappij critici en wetenschapsbeoefenaren. Hij werd hij met Horkheimer, Adorno en (later) Habermas een van de belangrijke theoretici van de Frankfurter Schule. In de naoorlogse periode behoorde hij duidelijk tot de linkse tak van de Frankfurtse School en hij typeerde zichzelf als marxist en socialist.

4. Herbert Marcuse

(Berlijn, 18 juli 1898 – Starnberg, 29 juli 1979)

Herbert Marcuse, werd in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw erg bekend met zijn beroemde boek 'One dimensional man'. In dit belangrijkste boek van Marcuse zijn filosofische, sociaalpsychologische en historische analyses vervlochten tot een kritische maatschappijtheorie. Hij voorspelt dat de prestatie maatschappij mensen zal opleveren die zich vervreemd van zichzelf en hun werk voelen. Hij bekritiseert het kapitalistische systeem en het lege consumentisme bekritiseert en introduceert de begrippen **ééndimensionale mens** (mens die zich niet meer bewust is van andere mogelijkheden dan de bestaande orde) en het begrip **repressieve tolerantie** (toelaten van kritiek omdat aldus onlustgevoelens kunnen worden afgereageerd).

Inmiddels zijn deze begrippen opgenomen in het maatschappelijke, politieke en wetenschappelijk jargon.

Marcuse heeft grote invloed gehad op de studentbewegingen in Frankrijk, Duitsland en Nederland. Onder wat Marcuse 'de grote weigering' noemt, verwerpen de protesterende studenten de regels van de repressieve welvaartsmaatschappij.

In tegenstelling tot de oude Frankfurters als Adorno en Horkheimers die zich afzijdig hielden van de maatschappij- en wetenschapskritici, steunde Marcuse deze critici openlijk. Marcuse's bereidheid om veelvuldig op demonstraties op te treden, levert hem de officieuze titel 'vader van Nieuw Links' op.

5. De Eén dimensionale mens

In de Een dimensionale mens betoogt Marcuse dat de mens een schijnvrijheid bezit omdat zij enkel bezig is met het bevredigen van valse behoeftes. De kapitalistische ideologie, die sterk gericht is op consumptie, hindert het vermogen van de burger om kritisch te kunnen denken. Zo

denkt de burger weliswaar keuzevrijheid te bezitten, maar wordt hij in werkelijkheid in toom gehouden door een onderdrukkend systeem.

In het verleden, aldus Marcuse, is het altijd mogelijk geweest oppositie te voeren tegen gevestigde machten in de samenleving, ook al was die oppositie vaak uitzichtloos. In de hoogindustriële samenleving kan zelfs de gedachte aan een andere inrichting nauwelijks opkomen. Dit is het gevolg van de toegenomen welvaart, waardoor de mens slaaf wordt van het industrieel-technologisch complex, dat in dienst staat van de gevestigde belangen. Enerzijds hangt dit samen met de toegenomen welvaart, waardoor de oude redenen voor verzet (armoede) in beginsel zijn weggenomen. Anderzijds wordt de mens door het technisch-industriële apparaat, dat zijn stoffelijke behoeften bevredigt, zodanig gemanipuleerd (vooral door reclame), dat hij in de waan wordt gebracht dat hij als mens in deze maatschappij volledig tot zijn recht kan komen. In feite echter is hij van zichzelf vervreemd, doordat niet tegemoet wordt gekomen aan zijn wezenlijke behoefte aan zelfontplooiing, aan het dragen van verantwoordelijkheid, aan vrijheid. Hij geniet een zekere welvaart, doch de prijs die hij daarvoor betaalt is, dat hij de slaaf is van een technisch en economisch systeem dat in dienst staat van de gevestigde belangen, met name die van de grote ondernemingen.

Aldus ontstaat de 'eendimensionale mens', die zich niet meer bewust is van andere mogelijkheden dan de bestaande orde. De eendimensionale mens is slaaf van de consumptiestaat, heeft zich kritiekloos aan de gevestigde orde aangepast. Zijn vrijheid is weg gemanipuleerd. Weliswaar mag men soms afwijkende meningen verkondigen, doch deze worden slechts (repressieve tolerantie). Zodra protesten tot werkelijke structuurveranderingen dreigen te leiden, worden zij hardhandig onderdrukt. Dit behoeft echter zelden te gebeuren: de rationaliteit van het technische apparaat heeft het gehele leven doordrongen en de stoffelijke resultaten ervan lijken zo overtuigend dat iedereen haast gedwongen wordt te erkennen dat dit apparaat het algemeen belang dient. Zo wordt iedereen tot dienaar van het bestaande bestel, ook bijvoorbeeld de politieke partijen die nominaal in oppositie zijn, doen die in wezen bestaan bij de gratie van dit bestel.

Daarom pleit Marcuse voor de 'buitenparlementaire oppositie' vanuit groepen die nog niet ingekapseld zijn en nog het vermogen bezitten om andere mogelijkheden dan de bestaande maatschappelijke structuren te onderzoeken, om aldus misschien tot een beter alternatief te komen (welke kans echter door Marcuse zelf gering wordt geacht). Van de officiële wetenschap verwacht Marcuse in dit opzicht weinig; zij is te zeer gebonden aan de studie van de feiten (dus van het bestaande), terwijl juist het nog niet bestaande zou moeten worden verkend. Studenten daarentegen zijn nog niet geheel door het systeem ingelijfd en hebben de mogelijkheid tot een zeker afstand nemen en daardoor tot bewustwording. In deze en enkele andere marginale groepen (kunstenaars) kunnen nog

alternatieve maatschappijbeelden ontstaan. De krachten van de rand van het systeem, de uitgebuitenen, moeten de noodzakelijke veranderingen gaan bevechten. Door hen die geen hoop meer kennen, wordt ons de hoop gegeven.

De eendimensionale mens gaat niet over de materiële ongelijkheid, maar over de ideologie van de *affluent society* die zich manifesteert in het denken, de kunst en de politiek. Deze ideologie is eendimensionaal omdat zij het bestaande beoordeelt met normen, ontleend aan het bestaande. De eendimensionale mens die deze ideologie aanhangt, mist hogere idealen en een kritisch oordeelsvermogen. Marcuse ziet hoe de naoorlogse arbeidersklasse zich verzoend heeft met het kapitalisme dat een "steeds comfortabeler leven voor een steeds groter aantal mensen" belooft, en hoe de hoog-industriële samenleving een eenheid kreeg die de vorige stadia van het kapitalisme ontbeerden. Maar ook al is de klassenstrijd verdwenen, dat is niet het geval met de vervreemding die alleen andere vormen aanneemt.

De eendimensionale mens internaliseert onechte behoeften die de ware menselijke behoefte van een soeverein leven verstikt. Burgers herkennen zichzelf in hun bezittingen', zegt Marcuse. 'Ze zien hun ziel terug in hun auto's, hun stereo-installaties en hun keukengerei.'